

A kérés beszédaktusa középmagyar kori főnemeseik és közrendűek levelezésében

1. Bevezetés. A jelen kutatás célja a kérés beszédaktus-jellemzőinek vizsgálata 16–18. századi magyarországi levelezésekben, történeti szociopragmatikai keretben. Főbb forrásaim jobbágy- és végvári levelek, illetve a két Zrínyi Miklós, Telegdy Pál és Telegdy János, Poppel Éva és Csányi Ákos levelezése. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy 1. milyen írott és íratlan társadalmi elvárások állapíthatók meg a kérés nyelvi megformálását illetően a vizsgált korszakban; 2. hogyan érvényesülnek ezek az elvárások az adott időszak különböző társadalmi osztályainak írásbeli kommunikációjában.

A magyarországi szakirodalomban készültek korábban a kérés beszédaktusával foglalkozó vizsgálatok, amelyek elsősorban a szinkrón nyelvi állapotok felmérését célozták (vö. SZILI 2002, 2004; SZOMBATHELYI 2008; BORONKAI 2009), történeti korpuszt feldolgozó kutatás azonban csak elvétve akad (KOÓS 2008). Ez – egyebek között – két dologra vezethető vissza. Az egyik az, hogy a hazai nyelvtörténeti szakirodalomban a nyelvhasználat-történeti vizsgálódásokra különösen alkalmas középmagyar kor az ómagyar korszakhoz képest kevésbé állt a kutatások középpontjában. Ez a tendencia az elmúlt évtizedben változni látszik (vö. pl. PUSZTAI 1999, B. GERGELY 2000, 2002, HAADER–HORVÁTH szerk. 2008). A másik ok a történeti szociopragmatikának mint szemléletmódnak és kutatási módszernek a viszonylagos újdonsága a hazai nyelvészeti kutatásokban. Azzal, hogy a középmagyar kori szövegekre egyre több figyelem irányul, és e szövegek egyre inkább hozzáférhetővé válnak, megfelelő forrás áll rendelkezésre a történeti beszédaktus-vizsgálat elvégzésére is.

A jelen kutatás célja egy ilyen típusú vizsgálattal az, hogy a módszernek és a vizsgált két társadalmi osztály nyelvhasználati szokásainak újszerű összehasonlításával eddig még feltáratlan ismeretekkel járuljon hozzá a korszakról való tudásunkhoz. További cél az is, hogy az alkalmazott elemzési módszer révén a történeti és a mai magyar nyelvi adatok összevethetők legyenek, és így a diakrón és szinkrón beszédaktus-vizsgálatok kiegészíthessék egymás eredményeit. A vizsgálat során a jelen időszakot bemutató adatokat összevetem a nemzetközi CCSARP kutatásra¹ épülő magyar vizsgálat (SZILI 2002, 2004) eredményeivel, amely összevetés jól tükrözi majd az időben esetlegesen bekövetkező változásokat a kérés beszédaktusának nyelvi megformálásában.

¹ A Cross-cultural Study of Speech-Art Realization Patterns elnevezésű kutatás a kérés és bocsánatkérés beszédaktusát nyolc nyelvben vizsgálta. Célja kétirányú volt, egyrészt a nyelv- és kultúrafüggő jegyek, másrészt a nyelvi viselkedés univerzális jellemzőinek feltárása.

2. A kérés beszédaktusa. AUSTIN (1962) a *parancsol*, *könyörög* igék min-tájára a kérést a végrehajtókhoz csoportosítja. SEARLE (1975: 66) csoportosítása szerint kéréseket „teljesen standard módon használunk közvetett kérések vagy más direktívák, például parancsok végrehajtására”. LABOV és FANSHEL szociopragmatikai kutatásai alapján a parancs, kérdés és a kérés olyan beszédaktusok, amelyeket „az emberek mások viselkedésének legközvetlenebb befolyásolására használnak” (LABOV–FANSHEL 1977: 395). A magyar szakirodalomban SZILI a hasonló illokúciós erővel bíró aktusokkal (utasítások, parancsok stb.) egy csoportba, a direktívumok közé helyezi: „Searle öt tagot számláló taxonómiájában az utasítóknak nevezett (direktives) csoportban foglalnak helyet” (SZILI 2002: 12–13).

A nemzetközi szakirodalomban BLUM-KULKA–OLSHTAIN (1984: 200–205) több nyelvre kiterjedő vizsgálata a következőket állapította meg. 1. A kérés egyetemesen három kategóriába sorolható: közvetlen, közvetett kérés és célzás vagy tanács. 2. A nemzetközi összehasonlítás azt mutatja, hogy a közvetlen kérés a legelterjedtebb forma. SZILI szintén a nemzetközi CCSARP szempontrendszere alapján végzett kutatásokat a mai magyar nyelvre vonatkozóan (SZILI 2002, 2004).

Ugyancsak erre épített CULPEPER és ARCHER (2008) történeti szociopragmatikai vizsgálata, amelynek tárgya a kérés beszédaktusa 17–18. századi angol szövegekben. A szerzők a szinkrón nemzetközi CCSARP vizsgálat (BLUM-KULKA–OLSHTAIN 1984) kérdéseit alkalmazva igyekeztek feltárni, hogy az általuk megjelölt tézisek vajon azonos módon működnek-e történeti források esetében is. Arra a következtetésre jutottak, hogy a formai jellemzők erősen meghatározzák a kérés illokúciós erejét. Formai szempontból a kérések gyakran azonos módon épülnek fel, ami a korban meghatározott udvariassági formák „kötelező” használatából adódik. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a szerzők irodalmi szövegekből álló korpuszt vizsgáltak, amely a következtetések levonását illetően is korlátokat állít.

Kutatásomban magam is a CCSARP vizsgálat szempontrendszerét követem, mivel alkalmazása révén lehetőség nyílik a hazai és nemzetközi adatok, továbbá szinkrón és diakrón nyelvi megoldások összehasonlítására is.

3. A levelezés Magyarországon. A saját kezű levelezés kiváltsága a tárgyalt korszakban csak az igen kevés írni és olvasni tudó, sokszor magas műveltségű ember sajátja volt. A korai századokban, a 16. század második felétől (elsősorban a főnemesi) asszonyok írni és olvasni tudásával fokozatosan kialakult a családi levelezés (MATOLCSY–SEBESTYÉN 1981).

A későbbi századokban a magyarországi jobbágyságot a földesurak által kivetett adók és szolgáltatások, továbbá az állami adók terhelték, amelyeknek mértéke folyamatosan nőtt. A terhek megszüntetését a parasztok a levelek többségében a feljebbvalóktól kérték (vö. MATOLCSY–SEBESTYÉN 1981; HEGEDŰS 1984; ÁGOSTON–OBORNI 2000). A panaszosok nagy kockázatot vállaltak, a földesurak igyekeztek megtalálni a panasztevőt, majd sokszor keményen megbotozták, de-rese húzatták őket (HEGEDŰS 1984).

Az írásos panaszokat általában szóbeli panasztétel előzte meg. A leveleket gyakran nem maguk a panaszosok, hanem megbízott községi jegyzők, tanítók,

papok, uradalmi tisztviselők vagy ügyvédek írták. A jobbágyoknak, végvári katonáknak, parasztoknak fizetniük kellett a lejegyzők munkájáért, esetleg valamilyen ajándékot kellett adniuk. A fentiekből adódóan a történeti anyag feldolgozásakor számolnunk kell a szerzőség kérdésével, problémájával.

4. A források és a feldolgozás módja. A jelen kutatás során összesen 1027 darab levelet vizsgáltam, amelyből 143, a levelek közel 14%-a tartalmazott valamilyen kérést. Tartalmukat, céljukat, címzettjüket tekintve sokféleség jellemezte őket, amelyet a következőkben kvalitatív és kvantitatív elemzés keretében igyekszem bemutatni.

A vizsgált levelezés 71 végvári, 183 jobbágy- és 791 nemesi levélből áll. A kérést tartalmazó levelek eloszlása azonban közel azonos volt a különböző társadalmi csoportok vizsgált leveleinek arányával. A végvári levelek a kérést tartalmazó levelezés 9%-át, a jobbágy levelek 19%-ot, míg a főnemesek levelei 72%-ot tettek ki. Az aránytalan eloszlás oka elsősorban a fentiekben vázolt társadalmi körülményekben keresendő, továbbá az, hogy a jobbágyokat szigorúan büntették, ha azon kapták őket, hogy panaszt tettek vagy az úriszékhez fordultak sérelmeikkel.

A jelen vizsgálatban az egyes levelekben megjelenő kérések elemzése SZILI KATALINNAK a korábban már említett tanulmányai (2002, 2004), illetve az azokban alkalmazott CCSARP vizsgálat szempontjai szerint történt. Az elemzés tárgyát kizárólag a levelekben megjelenő kérések alkotják; a kutatás terjedelmi korlátai miatt nincs lehetőség a levél egészének vizsgálatára. Elemzem a kérés tárgyát, a kérés felépítését és a kérést felépítő elemeket: megszólításokat, a beszédaktus igéket, az önmegnevezést.

A kérés levelekben való megjelenéséből adódóan fontos elemzési szemponttá válik a megnevezés és az önmegnevezés kérdése, hiszen a misszilisek műfaji adottságaiknak megfelelően tartalmaznak megszólítást, illetve aláírást, amelyben a levél szerzője megnevezi magát, így még inkább érdekessé válik a kérésekben esetlegesen külön megjelenő forma. SZILI korábbi eredményei alapján kijelenthető, hogy a kérés tárgya szoros összefüggést mutat a kérés nyelvi megformálásával, így ennek vizsgálata is releváns a vizsgálatban, míg a kérés különböző egységeinek megjelenése, elhagyása, azok sorrendje megfelelően reprezentálhatja a korban elvárt nyelvi szokásokat, elvárásokat.

5. A kérés aktusának megjelenési formái. A következőkben elemzem a kérést felépítő egységek megjelenési gyakoriságát és funkcióját. A kérés három egységének megjelenési gyakorisága rámutat arra, hogy a nemesi és nem nemesi kérések felépítése eltérést mutat, így más nyelvi kommunikációs elvárások érvényesültek a vizsgált időszakban a két társadalmi csoportban. A megszólítások, továbbá a támogató lépések esetleges megjelenése, továbbá azok nyelvi megformáltsága tükrözi a kor társadalmi elvárásait. Ilyen módon ezen elemek elemzése szorosan kapcsolódik a fő aktus elemzéséhez, így a bevezetőben feltett kérdések megválaszolásához.

A vizsgálat kérdései: 1. milyen írott és íratlan társadalmi elvárások állapíthatók meg a kérés nyelvi megformálását illetően a vizsgált korszakban; 2. hogyan érvényesülnek ezek az elvárások az adott időszak különböző társadalmi osztályainak írásbeli kommunikációjában.

5.1. A kérés tárgya. SZILI a kérés pragmatikájára irányuló vizsgálataiban (2002, 2004) rámutat, hogy a kérés tárgya nagyban meghatározza a kérés módját, megfogalmazását, egyúttal a kérés stratégiáját is. Eredményei alapján minél jelentéktelenebb vagy kisebb értékű a kérés tárgya, annál nagyobb arányban használták a hallgatók a direkt formákat, míg az érték emelkedésével fokozatosan csökkent ezen alakok előfordulásának száma, egyúttal nagyobb arányban jelentek meg a támogató lépések a kérés felépítésében. Ilyen módon a támogató lépések használata tükrözi a külső és belső kontextuális tényezők alakulását, azaz a kérés tárgya és a kérés felépítése között kapcsolat mutatható ki.

5.1.1. Nem nemesek kérései. A nem nemesi levelek kérései alapján nyolc kategóriát állítottam fel (1. ábra), amelyek bemutatják, mire vonatkoznak a különböző kérések: elégtétel/kártérítés/védelem/visszaélés orvoslása; hozzáférési jog valaminek a használatához; pénzfizetés elengedése/anyagi engedmény; személy el-/hazaküldése; konkrét tárgy kérése; terhek enyhítése; béke/védelem kérése; engedély. A jobbágyok és végvári katonák leveleiben a leggyakoribb az elégtétel, kártérítés, védelem és visszaélés orvoslásáért való kérelem. A levél küldője valamilyen anyagi vagy erkölcsi kárt szenvedett el, kárpótlásért a levél címzettjéhez fordul. Például Hajagos János levele (Szabadka, 1798), amelyben ártatlan meghurcoltatásáért kér elégtételt Szabadka város úriszékétől: „most alázatosan instálom a Tekintetes Uraság székét, méltóztasson meg vizsgálni ha érdemes voltam e azon 12 pálcákra a melyett nékem Gyüre József adatott, és felséges fiamat katonának elvinni, mely kegyes válaszat a midőn elvárom alázatos szegény jobbágya maradok” (BB. 100).

A jobbágyok és végvári katonák nehéz társadalmi helyzetéből adódóan, amely gyakran társult rossz anyagi körülményekkel is, gyakori egy terület vagy egy adott szolgáltatás hozzáférési jogáért való folyamodás. Szelistyei jobbágyok Wesselényi József földesúrhoz írt levelükben az elvett egyházi erdő visszaadását, használati jogát kéri: „instálunk Nagyságodat mély alázatossággal, méltóztassék ügyünket könyörülő szívére venni, s ecclesiánkat azon kevés beneficiumtól meg nem fosztani” (EP. 100).

Gyakori a pénzfizetés elengedéséért, az adóterhek könnyítéséért folyamodás, például Kunn István levelében Bács-Bodrog vármegyéhez, amelyben évi adójának elengedését kéri, miután villámcsapás következtében mindene elégett: „Melyre nézve alázatosan folyamodom tekintetes Nemes Vármegyéhez, méltóztasson ily nagy kárvallásban kegyes segedelemmel lenni, hogy az Tekintetes Nemes Vármegyére tartozó portióbéli fizetést kegyesen relaxalni méltóztasson” (BB. 102). A további kérések a konkrét tárgy (kölcson)kérése (például hitlevél igénylése), béke vagy védelem kérése (például kóborló katonák békebontásának megfékezése), személy el- vagy hazaküldése (például székely határőr katona kérése a császár felé, amelyben katonai szolgálatot teljesítő fia hazabocsátását kéri), és az engedély kérése (például válasra) között oszlott meg.

1. ábra

A nem nemesi kérések aránya a kérés tárgya alapján

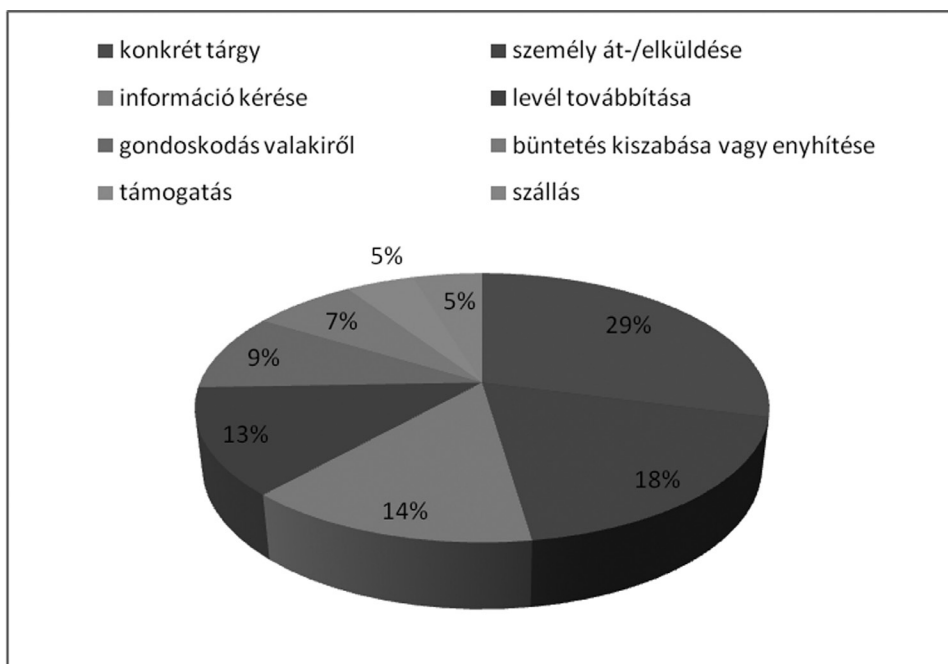
5.1.2. A nemesek kérései. A nemesi kérések vizsgálata során szintén 8 kategóriát határoztam meg. Az 1. ábrához hasonlóan a felsorolás egyben az előfordulás gyakoriságát is mutatja. Ahogyan a 2. ábrán látható, legnagyobb arányban a konkrét tárgy (el)kérese jelent meg, így orvosság (például Poppel Éva levelezésében), esetleg szekér, kocsi, szerszám kölcsönvétele. Csányi Miklós például 1554. évi levelében hordókat kér Nádasdy Tamástól: „Kegyelmednek megh írom azonnal ha mi olly hireim érkeznének, ennekem paranczollion kegyelmed kerem szeretettel, mindenben kesz szolgaya uagiok kegyelmednek” (ML. 127).

Hasonlóan gyakori a kérések azon típusa, amelyekben a levél írója arra kéri a címzettet, udvartartásának egy tagját küldje át az ő udvarába, például Zrínyi Miklós Batthyány Ádámmal írt levelében (Csáktornya, 1653): „Kerem kegyelmedet szeretettel, az en keduemert es Attyafiusagomert, azon Franciscanus Doctort ennehany napra eresze el kegyelmed Kegleuich Ferencz Uramhoz” (ZML. 212).

A kisebb arányban előforduló kérések esetében a kérések írói támogatásért, büntetés kiszabásáért vagy enyhítéséért járnak közben; valakiről való gondoskodásért folyamodnak; szállást, az adott levél továbbítását vagy információt kérnek, például személyek hollétéről, az érkezés vagy indulás időpontjáról.

2. ábra

A nemesi kérések megoszlása a kérés tárgya alapján

A nemesi és nem nemesi kérésekben csupán két kategóriában találtam átfedést, így a konkrét tárgyra és személyekre vonatkozó kérések esetében. Arányukat tekintve azonban nagy eltérések mutatkoztak. Míg a nemesi levelezésben a különböző tárgyak kölcsön- és elvétele jelent meg a legnagyobb számban, addig a nem nemesi kérésekben ez az arány csupán 9%.

5.2. A kérések felépítése. SZILI (2002, 2004) a kérés beszédaktusán belül három egységet különböztet meg: a megszólító vagy figyelemfelkeltő részt [1.], a fő cselekményt [2.], illetve a kötőelemeket vagy támogató lépéseket [3.].

A megnyilatkozás-sorozatban nem minden egység bír egyenlő jelentőséggel. A megszólító vagy figyelemfelkeltő rész feladata annak megszólítása, aki felé a kérés irányul. A fő cselekmény fejezi ki a tulajdonképpeni kérést, míg a támogató lépés (vagy más szóval: kötőelem) szerepe a kérés indoklása, alátámasztása (SZILI 2002).

A létrejött adatbázist megvizsgáltam a kérést felépítő részek megjelenése szempontjából. Minden elemzett kérés esetében jelen volt az úgynevezett fő cselekmény vagy tulajdonképpeni kérés [2.]. A kérések többsége, a nem nemesi levelek 92%-a, míg a nemesi levélváltások 85%-a tartalmazott valamilyen kötőelemet vagy támogató lépést [3.]. A megszólítás vagy figyelemfelkeltés aktusa [1.] a nemesi levelek 34%-ából, a nem nemesi levelek 12%-ából hiányzott.

5.2.1. Teljes szerkezetű kérések. Teljes szerkezetűnek tekintettem azon kérésformákat, amelyek mind a három részt tartalmazták, a részek megjelenésének

sorrendjétől függetlenül. Az ettől való eltérést hiányos szerkezetként értékeltem. A leggyakrabban, a levelek közel 50%-ában alkalmazott kérésforma a teljes szerkezetű kérés volt, amelyben a felépítő egységek az eredeti sorrendben követték egymást. Például egy 1665. október 3-i levelében Csáky István főkapitányt kéri Pedsep aga, hogy parancsolja meg a Gérestről Szatmárba futott jobbágyok hazatértét: „s kérem is kegelmedet [1.], hogh az Geres nevü faluna paranczolja megh mindgart fel kelenek, helekre menýek [2.], hogh bizon helében mi is ket, vagh harjom falut elj hozun éretje [3.]” (VL. 20–21). Egy másik példa Zrínyi Miklós levele, amelyben Batthyány Ádámtól kastélyában szállást kért (Csáktornya, 1657): „nagy bizalomban szeretettel kerem mint jo akaro Uramat [1.], Batyámot kegyelmed engedgie megh Rakkichány kastellyát [2.], had lehessen otton Szállásom, hogy onnend mehessünk be Muray Sombatban [3.]” (ZML. 250).

A kérést felépítő elemek sorrendjének felcserélésével két eltérő kérés stratégia alakul ki. Mindkét esetben hangsúlyosabbá válik a kötőelem vagy támogató lépés. A jobbágyok vagy végvári katonák leveleikben jellemzően magyarázattal szolgálnak arról, milyen is jelenlegi helyzetük, ebből adódóan miért is van szükség az adott kérés teljesítésére, mely tényezők, személyek, élethelyzetek okoznak számukra hiányt, kárt vagy nehézséget (*a* kéréstípus). A nemesi levelek kevésbé igyekeznek hangsúlyozni szükségüket a kérés végrehajtására, a támogató lépés gyakran valamilyenfajta ellenszolgáltatást ígér a kérés végrehajtójának a szíveségért cserébe, ilyen módon ösztönözve őt a tett végrehajtására (*b* kéréstípus). Például Széchy Dániel Poppel Évának írt levelében (1639): „kerem Nagyságodat alazatosan, ha az Doctor Nagyságodnak uolna mégh. boczatana ide enyhany napra. ha pedigh oneid el ment uolna. Nagyságod külgiön oruosagot kerem Nagyságodat. Mígh elúnt Nagyságodnal megh igiekezűk szolgálni. im louatis küldöttem erete.” (PÉ. 209).

Az első (*a*) kéréstípusban, amely nagyobb arányban adatható a nem nemesi levelekben, a kérést felépítő elemek sorrendje a következő: kötőelem [3.] – megszólítás [1.] – tulajdonképpeni kérés [2.]. Jellemzően a levelek első fele hosszan beszámol a jobbágyok és katonák nincstelenségéről, ellehetetlenített élethelyzetéről, majd utalószó segítségével a kérést ilyen módon vezeti fel [3.]: „Mind-ezekért mély alázattal és sűrű fohászodással könyörgünk” (1770, Kishegyes, a kishegyesi lakosok levele II. Józsefnek) (BB. 28), vagy „Amely iránt is nagy alázatosan kérjük” (1770, Kishegyes, a lakosok levele a bácskai kamarai birtokok igazgatójának). Ezt követi a kérés címzettjének megszólítása [1.], például: „mély alázattal és sűrű fohászodással könyörgünk, instálunk, supplicálunk Fölségednek színe előtt” vagy „alázatosan kérjük kegyes jó Urunkat”, végül a kérés [2.], például: „árenda fizetésünk elengedtessek a szabad három esztendőben” (BB. 30).

A második (*b*) kéréstípusban elsőként szerepel a megszólítás, ahogy az Ibrahim egri pasa levele esetében is látható, amelyet Pap János diósgyőri kapitányhoz írt (1666): „Azért szomszed vitez úr jo akaronk” [1.], majd ezt követi a támogató lépés „mint hofi az ket hatalmas csaszarak hitökel kötöt szent bekesegöt hüsegel megtarcsok, tisztünk illeti rea, hofi effele dolgokat eligazicsunk, hofi az szent bekeseg meg ne sertödgiek” [3.], végül a fő cselekmény „azon legent külgiebe kegyelmed az uranak” [2.]. (VL. 29). Ez viszonylag ritka formája a kérésnek, az általam vizsgált nem nemesi levelezés 2%-ában, a nemesi levelek 4,5%-ában jelent meg.

5.2.2. A hiányos szerkezetű kérések. A további kérési formák hiányosnak mondhatók a teljes szerkezetű kérési modell felépítését alapul véve, ugyanis a kérés egy adott eleme nem jelenik meg bennük.

A legegyszerűbb típus, amelyből hiányzik a támogató lépés, például: (Bácsbokod, 1678. a füleki vitézek levele Széchenyi György kalocsai érsekhez) „igen kérjük Uraságtokat [1.], ne hagyjatok bennünket [2.]” (BB. 19). Tekintve, hogy a nem nemesi levelezés egyik legfontosabb eleme a kérés jogosságának és szükségességének magyarázata, azaz a kötőelem, a nem nemesi levelezés esetében – a fenti példát kivéve – nem fordult elő ilyen típusú kérési stratégia. A nemesi kérések esetében azonban gyakori a kötőelem elmaradása: a kérések közel negyede ezt a stratégiát követte, például Zrínyi Miklós Batthyány Ádámnak írt levelében (Bécs): „Kérem keygelmedet szeretettel edes Battiam Vram [1.] az szolgálaink aladason egy szekeret Rohonctul Rakichanig [2.]” (ML. 250).

A másik kérési forma az, amelyikből a megszólítás marad el, például Bajsa közösségének Bács-Bodrog vármegyéhez írt levelében (Bajsa, 1770): „minket szegény örökös szolgálait hathatos atyázkodásával consolálni [2.], és ezen még taplóban lévő nyomorgatásunknak tüzét szikrájában eloltani méltóztassék [3.]” (BB. 36). Az első kérési elem kimaradása adódhatott a levél műfaji jellemzőiből, ugyanis a levél elején az író már megszólítja a címzettet.

5.2.3. A megszólítások. A kérésekben a megszólítások a figyelemfelkeltő részen jelennek meg. A levél műfajából következően azonban a megszólítás gyakran a levél elején található, így nem képezte kötelező elemét a kéréseknek. Ennek ellenére a vizsgált levelek 98%-ában élt az író valamilyen típusú megszólítással a kérésben.

Megszólításként funkcionált a levelezésekben a címzett neve, például: *Batthyány Ádám*; rangja: *Edes Generalis Vram* vagy *nemes vármegye fő kormányzó ura, tekintetes úr, fölséges úr*; a rokonsági fok: *Edes Battiam Uram, Eőchém uram* vagy *édes fiam*; az adott szervezet megnevezése: *Tekintetes nemes vármegye*; illetve egyéb személyes névmások.

A leggyakoribb megszólítási forma a *keygelmed* volt, amely a még nem egyesített helyesírás miatt számos formában megjelent. Összesen 216 előfordulást adatoltam, a levelek 48,25%-ban volt jelen. Látható, hogy a legtöbb levélben több alkalommal is megjelent ez a megszólítási forma. Például abban a levélben, amelyt 1652. február 26-án Csáktornyán Zrínyi Miklós Batthyány Áadámnak címezett, akit arra kért, szolgálját küldje át hozzá 3-4 napra: „kerem keygelmedet, három auagy négy napra keygelmed küldgye hozzam, ismet uisza küldem keygelmedhez” (ZML. 197–198). Arányait tekintve a nemesi levelezésekben többször fordult elő, amely funkcionális okokkal magyarázható. A nem nemesi levelezések esetében gyakoribb ugyanis az adott szerv, intézmény, például ítélőszék vagy az adott település vezetőinek konkrét, nevükön való megszólítása. A *keygelmed*-nek a nemesek körében elterjedt használata egyéb pragmatikai okokkal is magyarázható, ám az egyes előfordulások elemzésére a jelen dolgozat terjedelmi okokból nem vállalkozhat.

A *nagyságod* megszólítás 20 alkalommal fordult elő a kérésekben. A *keygelmed*-hez hasonlóan igen változatos írásmód jellemezte. Használata egyaránt megjelent a nemesi és a nem nemesi rétegek kéréseiben, például egy mosóbányai famegmunkáló levelében földesurához: „leborulva esedezem Nagyságod kegyes színe előtt” (EP. 96) vagy Széchy Dénes Poppel Évához írt levelében: „Mígh elünk Nagyságodnak megh igiekezűk szolgálni” (PÉ. 209–210).

A nem nemesi kérések stílusát a teljes alázat jellemezte, amely a megszólításokban a több megszólítás halmozott, egyidejű használatával, továbbá a halmozott jelzőhasználatban mutatkozott meg, például: „Excellentiádtúl, kegyelmes Uramtul és Igazgatómtul vagy szomszéd vitéz úr jóakarónk”. Ezek funkciója a tisztelet megadása és a címzett jóindulatának megnyerése volt.

A nemesi levelek megszólításait ehhez mérten az egyszerűség jellemezte, ami többek között abból fakadhat, hogy a levelező felek a társadalmi hierarchia szempontjából egyenrangúak voltak, vagy legalábbis jóval közelebb álltak egymáshoz, mint az előző csoport esetében. Elsősorban a *kegyelmed* megszólítást alkalmazták a levélírók. Célja hasonlóan a jóindulat elnyerése volt, a tisztelet megadása mellett.

A fő cselekmény osztályozásához a BLUM-KULKA-HOUSE-KASPER szerzőhármas által a legközvetlenebbtől a legközvetettebb beszélői szándék felé haladva nyolc kategóriát különítettek el, majd az akaratnyilvánítással kiegészítve végül kilences felosztásban vizsgálta a közvetlenségi skálán a különböző kérés típusokat. Az egyik leggyakoribb forma az explicit performatívum, amely esetében a beszélő szándékát explicit módon, leggyakrabban a *kér* performatív ige segítségével fejezi ki szándékát. Előfordulása SZILI felmérésében ritkának (10%) bizonyult, míg a vizsgált levelek esetében a nem nemesi levelezések esetében a *kér* ige a vizsgált kérések 78%-ában, a nemesi levelezésben csupán 11%-ban fordult elő. A 16–18. századi levelezésben azonban nem kizárólag a *kér* ige használata jellemző, más performatív igék is megjelenhetnek a levelekben, így a nem nemesi kérésekben: *bátorkodunk* (1%), *elvárandom/elvárván/várvánk* (4%), *esedezünk/esedezem* (6%), *instálom/instáljuk/instálunk* (22%), *keönyörgünk/könyörgünk/könyörgök/könyörögnek/könyörögvén* (14%), *reménkedem* (1%), *supplicálunk* (1%), míg a nemesi levelezésben csupán a *supplicálunk* (1%) ige jelent meg.

SZILI saját kutatásai alapján ritkának mondható a származtatott mód alkalmazása, amelyet elsősorban a felszólító mód, illetve a főnévi igenév és az elliptikus mondat szerkezet határoz meg. Ezzel szemben a jelen vizsgált, elsősorban nem nemesi levelekben adatoltunk előfordulást, például: *adgion/agion* (nem nemesi kérésekben: 2%, nemesi kérésekben: 1%), *agia tuttomra* (nemesi levelezés: 1%), *külgie(n)/külgion/külgie el* (nem nemesi levelek: 1%, nemesi levelek: 7%), *tekéntse meg* (1%), *szolljon* (nemesi kérés 1%), *segéljen* (nem nemesi kérés 11%), *parancholjon/parancholon* (nem nemesi levelek: 1%, nemesi levelek: 2%); *méltóztasson/méltóztassék/méltosztassek/méltóztassanak/méltóztatna* (nem nemesi levelezés: 32%, nemesi levelezés: 4%)

SZILI felmérése alapján az egyik leggyakoribb stratégia a beágyazott performatívum, amelyben az ige egy modális ige mellett jelenik meg. A 16–18. századi levelezésben ezzel szemben ez nem jelent meg. Az erős célzás mindössze két alkalommal tűnt fel, és csupán a nem nemesi levelekben fordult elő a *jó uolna* és a *zükségem volna alakok* használatánál. Az előkészítő mód csupán egyetlen alkalommal fordult elő a nemesi levelezésben (*tudna* + főnévi igenév).

Sem SZILInél, sem a vizsgált levelekben nem bizonyult gyakorinak az akaratnyilvánítási mód használata, ahogyan a javaslattevő forma sem jelent meg nagy arányban. A jelen kutatásban elemzett levelek esetében a különböző, fentebb említett környezeti tényezőkből adódóan a legkevésbé használatos stratégiának a gyenge célzás bizonyult. A kérés stratégiai gyakorisága elsősorban a levél íróinak

szociális helyzetével, továbbá a fő cselekmény mellett többségében jelen levő támogató lépés meglétével magyarázható.

5.3. Önmegnevezés. Az önmegnevezés aktusa nagyon ritkának bizonyult a kérésekben. A nemesi levelek esetében csupán egy alkalommal adatoltam, Szele György Poppel Évának írott levelében (Muraszombat, 1640), amelyben gutaütés ellen kért orvosságot, majd kérésének így ad nyomatékot: „meltoztassék Nchagohod enuelem szegheny szolgáliaual anny Gratiat cselekedni” (PÉ. 235). A jobbágyok leveleiben is csupán négy alkalommal adatoltam önmegnevezési formát, amelyben a levél írói *szegény örökös szolgálknak; alázatos szegény jobbágyknak; legkisebb, szegénységtől elnyomtatott örökös portio fizetőnek és szegény szolgálknak és lakosknak* nevezik magukat. Az önmegnevezés hiánya a levéltörzsből adódhat a levél műfajából, miszerint a levélírónak a levél végén alá kell írnia a levelet. Noha az elemzett korpuszban az önmegnevezés, érthetően, kevés alkalommal jelent meg, azokban a helyzetekben, ahol mégis alkalmazzák, okkal teszik: fontos pragmatikai funkciója van. Ezen esetek elemzésére a jelen dolgozatban nincs lehetőség kitérni, ám mindenképpen érdemesek a vizsgálatra.

6. Összegzés és következtetések. A 16–18. századi levelezések igen gazdag forrásanyagot jelentenek a középmagyar kor nyelvi és nyelvhasználati vizsgálatára. A jelen kutatás két eltérő társadalmi csoport – nemesek és nem nemesek – nyelvhasználati jellemzőit mutatta be a középmagyar levelezésekben megjelenő kérések beszédaktusán keresztül. Közel minden hatodik levélben volt adatható kérés a több mint ezer vizsgált misszilisből. Bár általánosítható szabályszerűségeket megállapítani a kérés beszédaktusának középmagyar kori megvalósítását illetően csak nagy mennyiségű minta elemzése alapján lehetséges, a fenti adatok nyomán már mindkét csoport esetében meghatározhatók olyan, többé-kevésbé szabályként leírható jelenségek, amelyek jellemezték a közlők nyelvhasználatát.

A levelek témája, tárgya eltér a két társadalmi csoport esetében, amely összefüggésbe hozható SZILI 2002-es vizsgálati eredményei alapján a kérés formájával is. A jobbágyok és végvári katonák levelei a szenvedés és nincstelenség jegyében jöttek létre, céljuk a jobb anyagi, társadalmi és gazdasági körülmények megteremtése néhány aktuális probléma orvoslásával. Ezzel szemben a nemesi levelek fő témája egy tárgy vagy az udvartartás egy tagjának „kölcsonvétele”.

A társadalmi helyzet, az ehhez kapcsolódó jogok, elvárások és lehetőségek érvényessége a vizsgáltak alapján mindkét csoport nyelvhasználati sajátosságait, a rájuk vonatkozó nyelvhasználati „szabályokat” meghatározza, noha az ezektől való egyedi eltérés a nemesi csoport esetében inkább megengedett.

A kérések felépítését a megjelenő elemek sorrendjében vizsgáltam. Noha az egységek felépítésében igen nagy változatosság mutatkozott, általánosan kirajzolódott a nemesi és nem nemesi kérések jellemzői. Mindkét csoport esetében a teljes szerkezetű kérés bizonyult gyakoribbnak, ám a nem nemesi kérésekben hangsúlyos szerephez jutott a támogató lépés, amelyben a levél írója kifejtette a kérés végrehajtásának szükségességét, és amelyben leggyakrabban társadalmi és anyagi helyzettel érvelt. A támogató lépés megléte és jelentősége nyilvánvalóan szoros összefüggésben van a levelező felek közötti társadalmi (vagy egyéb, például személyes okból létrejött) távolság mértékével. A kéréseket minden esetben a címzettnek szóló

tisztelet megadása jellemzi, amihez sokszor, különösen a nem nemesi levélírók részéről, a két fél közötti társadalmi, hierarchikus különbségek felnagyítása is társul.

A korábbi vizsgálati eredmények rámutattak, hogy a külső és belső kontextuális tényezők összefüggésben állnak egymással, így a kérés tartalma, tárgya hatással van a formai megvalósítással.

A kérésen belül megszólítás és önmegnevezés ritkán jelenik meg; amikor mégis, akkor annak a kérés nyomatékosításában fontos pragmatikai szerepe van.

Noha a szabályszerűségektől – például a leggyakoribb, teljes szerkezetű kéreستől – való eltérések részletes elemzésére a jelen vizsgálatban a terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőség, ám érdemes felhívni a figyelmet az ezek mögött álló pragmatikai funkcióra. Egy a megszokottól eltérő kérés olvasható a Bikityen lakó Stepán 1678-as levelében, melyet Széchenyi György kalocsai érseknek írt, és amelyben a füleki vitézek garázdálkodása miatt kér segítséget. A kérés felépítése szerint hiányos szerkezetű, ám a kötőelem és a támogató lépés is ismétlődik a néhány soros levélben: „[1a] Uraságtokat kéröm fogja pártját Szegen jobbágyának, [2a] mert nintsen pártunkat fogó; [2b] ha Uraságtokat nem keressük meg el kell pusztulnunk; [1b] igen kérjük Uraságtokat ne hagyjatok bennünket”. A levélíró kétségbeesett helyzetében úgy ad nyomatékot kérésének és próbálja megszerezni a vágyott támogatást, hogy a kérés elemeit halmozza, ismétli, illetve a támogató lépések esetében a fokozás eszközével is él.

Kulcsszók: történeti szociopragmatika, levelezés, kérés beszédaktusa.

Hivatkozott irodalom

- ÁGOSTON GÁBOR – OBORNI TERÉZ 2000. A tizenhetedik század története. In: SZVÁK GYULA szerk., *Magyar századok*. Pannonica Kiadó, Budapest.
- AUSTIN, JOHN L. 1962. *How to Do Things with Words*. Harvard University Press, Cambridge.
- BB. = HEGEDŰS ANTAL szerk. 1984. *Bácskai és bánáti jobbágylevelek (1676–1848)*. Forum Könyvkiadó, Újvidék.
- BLUM-KULKA, SHOSHANA – OLSHTAIN, ELITE 1984. Requests and Apologies: A Cross-Cultural Study of Speech Act Realization Patterns (CCSARP). *Applied Linguistics* 5/3: 196–213. <http://dx.doi.org/10.1093/applin/5.3.196>
- BORONKAI DÓRA 2009. *Bevezetés a társalgáselemzésbe*. Ad Librum, Budapest.
- CULPEPER, JONATHAN – ARCHER, DAWN 2008. Requests and directness in Early Modern English trial proceedings and play texts, 1640–1760. In: JUCKER, ANDREAS H. – TAAVITSAINEN, IRMA eds., *Speech Acts in the History of English*. Amsterdam–Philadelphia. 45–84. <http://dx.doi.org/10.1075/pbns.176.05cul>
- EP. = KOVÁCH GÉZA szerk. 1971. *Erdélyi jobbágyok panaszlevelei*. Kriterion Kiadó, Bukarest.
- B. GERGELY PIROSKA 2002. A közéleti és a beszélt nyelv viszonya az erdélyi fejedelemségben. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ – PÉNTÉK JÁNOS szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet: előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson: Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10*. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék – Jyväskyläi Egyetem Hungarológiai Intézete, Debrecen–Jyväskylä. 187–199.

- B. GERGELY PIROSKA 2000. Szóhasználati párhuzamok Heltai Gáspár fabuláinak és a korabeli Kolozsvárnak beszélt nyelvéből. *Magyar Nyelvjárások* 34: 65–74.
- HAADER LEA – HORVÁTH LÁSZLÓ szerk. 2008. *Tanulmányok a középmagyar kor mondat-tana köréből*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- KOÓS ESZTER 2008. A kérés beszédaktusa boszorkányperünkben. In: KOZMA JUDIT – LISZNYAI-MINDÁK CECILIA – LUDÁNYI ZSÓFIA szerk., *Féluton* 4. 1–13. [http://linguistics.\[-\]elte.hu/studies/fuk/fuk08](http://linguistics.[-]elte.hu/studies/fuk/fuk08) (2015. 03. 06.)
- LABOV, WILLIAM – FANSHIEL, DAVID 1977. Beszélgetési szabályok. In: PLÉH CSABA – SIKLAKI ISTVÁN – TERESTYÉNI TAMÁS szerk., *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Osiris Kiadó, Budapest.
- MATOLCSY ILDIKÓ – SEBESYÉN LAJOS 1981. *Régi magyar levelestár* 1. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- ML. = ÖZE SÁNDOR szerk. 1996. *500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549–1562*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
- PÉ. = KINCSES KATALIN szerk. 1993. „*Im küttem én orvosságot*”: *Lobkowitz Poppel Éva levelezése 1622–1640*. Régi Magyar Történelmi Források 3. ELTE, Budapest.
- PUSZTAI FERENC 1999. Beszélt nyelv a középmagyarban. *Névtani Értesítő* 21: 380–386.
- PUSZTAI FERENC 2005. Nyelvhasználati minősítések a középmagyar beszélt nyelvben. *Magyar Nyelv* 101: 332–334.
- SEARLE, JOHN R. 1975. Közvetett beszédaktusok. In: PLÉH CSABA – SIKLAKI ISTVÁN – TERESTYÉNI TAMÁS szerk., 1997. *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Osiris Kiadó, Budapest. 62–81.
- SZILI KATALIN 2002. A kérés pragmatikája a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 126: 12–29.
- SZILI KATALIN 2004. *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- SZOMBATHELYI NÓRA 2008. *A kérés beszédaktusa*. Szakdolgozat. Szegedi Tudományegyetem, Szeged. Kézirat.
- VL. = IZSÉPY EDIT szerk. 1962. *Végyvári levelek. (Egri és váradi pasák s szolnoki bégek levelezése magyar végyvári kapitányokkal és hódoltsági helységekkel) 1660–1682*. A Budapesti Egyetemi Könyvtár Kiadványai. Egyetemi Könyvtár, Budapest.
- ZML. = IVÁNYI BÉLA szerk. 1943. *A két Zrínyi Miklós körmendi levelei*. Pázmány Péter Tudományegyetem, Budapest.

The speech act of requesting in Middle Hungarian missives written by noblemen and commoners

This paper studies the speech act of requesting in personal letters written in Hungary in the 16th to 18th centuries. The issue is studied in a historical sociopragmatic framework. The aim of the paper is to point out to what extent the actual implementation of the speech act of requesting depends, in the written communication of the two social groups under study (peerage and commoners), on expectations that can be formulated as “rules” of the given period, and what social, sociocultural and pragmatic factors have a role in shaping those expectations.

Keywords: historical sociopragmatics, missives, speech act of requesting.

KREPSZ VALÉRIA
Eötvös Loránd Tudományegyetem